

polskich (J. Kaźmierski, H. Szymańska, J. Smiałowski, ostatnio: A. Staszów, *Akta notarialne w Chorzowie jako źródło do historii miasta i regionu*, Archeion, t. 79, 1985, s. 217 - 228). Mogą oni obecnie tylko pozazdrościć francuskim badaczom akademickim współpracy z profesjonalnymi notariuszami, wnoszącymi bezcenną wewnętrzną znajomość specyfiki swego zawodu. Widać to m.in. w ukazywaniu się czasopisma „Le Gnomon — Revue internationale d'histoire du notariat”, organu L'Institut international d'histoire du Notariat przy najwyższej radzie notariatu w Paryżu, jak również w planach J. P. Poissona przygotowania drugiego tomu studiów notarialnych oraz powołania do życia Association Internationale pour l'Etude Historique des Sources Notariales, które miałyby rozciągnąć swe działania i na inne kręgi kulturowe, np. na Daleki Wschód. Pozostaje liczyć, że współcześni polscy notariusze podejmą tradycje takich badaczy-amatorów, jak H. Drzewicki w okresie międzywojennym. Tymczasem warto sięgnąć po omawianą książkę, aby z jej propozycji ujęć globalnych zaczerpnąć inspiracje przy podejmowaniu problemu wykorzystania masowych materiałów zalegających archiwa. Trudno bowiem przecenić wagę pytania o to, jak przebić się przez mnogość i zamienić setki tysięcy informacji o czynnościach prawnych osób prywatnych z chaosu niewiele znaczących pojedynczych przypadków w bazę danych dla obróbki kwantytatywnej, dającej nadzieję na głębokie wniknięcie w regularności procesów społecznych. Idzie przecież nie tylko o akta z ostatnich dwóch stuleci, do których utarło się u nas ograniczać pojęcie „notarialnych”, pozostające zresztą w Królestwie Polskim od 1803 do 1876 r. pod przemożnym wpływem rozwiązań francuskich. Równie bowiem ważne są ich wcześniejsze odpowiedniki, takie jak sądowe księgi wpisów — ziemskie, grodzkie, miejskie i kościelne.

KRZYSZTOF SKUPIEŃSKI (Kielce)

K. E. Liwancew, *Istorijskaja burżuaznogo gosudarstwa i prawa, učeбноje posobieje*, Izdatielstwo Leningradskogo Uniwersiteta, Leningrad 1986, ss. 287.

Książka, jak wynika z tytułu i notki redakcyjnej, jest podręcznikiem przeznaczonym dla studentów wydziałów prawa. Czytelnik spodziewa się więc znaleźć w niej systematyczny i wyczerpujący wykład powszechnej historii burżuazyjnego państwa i prawa, zamknięty w granicach chronologicznych nie pozbawiających rozważań charakteru historycznego.

Autor jednak już we wstępie (s. 7-8) odcina się od takiego zamiaru, wyjaśniając, że praca nie jest wykładem kursowym powszechnej historii państwa i prawa, ale stanowi próbę ukazania głównych zmian w burżuazyjnym państwie i prawie w ostatnich dwu stuleciach, tzn. od ukształtowania się państwowości burżuazyjnej (rewolucje burżuazyjne) aż do lat osiemdziesiątych XX w. Dla zrealizowania tego celu dokonano wyboru, trzeba przyznać w pełni reprezentatywnego, kilku głównych państw burżuazyjnych i na nich koncentruje się uwaga autora.

Konsekwentnie zrealizowane w pracy założenie doprowadzenia rozważań aż do współczesności, budzi jednak u czytelnika uzasadnione wątpliwości co do adekwatności tytułu książki i jej treści. Czy w sytuacji omawiania wydarzeń politycznych i zmian ustrojowo-prawnych w wybranych państwach aż do roku 1985, książka powinna nosić tytuł „Historia”, czy raczej „Ustrój państw burżuazyjnych”? Można by wówczas uznać, iż materia historyczna pracy stanowi część wstępną, konieczną

dla zrozumienia genezy i ewolucyjnego rozwoju współczesnych instytucji ustrojowych i prawnych państw burżuazyjnych.

Książka składa się ze wstępu i sześciu rozdziałów. We wstępie autor określa założenia metodologiczne pracy, stojąc rzecz rozumiała na gruncie materializmu dialektycznego. Założenia marksizmu-leninizmu stanowią teoretyczną i metodologiczną podstawę pracy. Nie jest to tylko deklaracja autora. Zarówno w rozdziale I pracy, poświęconym historyczno-politycznej charakterystyce burżuazyjnego państwa i prawa, jak też w kolejnych rozdziałach mających za przedmiot ustrój i prawo poszczególnych państw, analiza instytucji ustrojowo-prawnych przeprowadzana jest w ścisłym związku z całokształtem stosunków społecznych i gospodarczych, prądów ideologicznych i ruchów społecznych. Niejednokrotnie problemy te przedstawione są obszerniej i szczegółowiej aniżeli sama analiza instytucji ustrojowych i prawnych. Na przykład stosunkowo obszerny jest wywód o ekonomice współczesnej Francji (do 1985 r.) i jej miejscu w gospodarce świata kapitalistycznego (s. 210 - 211), jak również charakterystyka wszystkich partii politycznych poszczególnych krajów i ich programów od prawicy do partii komunistycznych, zajmująca w sumie około 20 stron tekstu (s. 72 - 75, 132 - 133, 136 - 140, 212 - 215, 268 - 273).

Rozdziały II - VI poświęcone są kolejno państwu i prawu Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Niemiec i Republiki Federalnej Niemiec. Wybór tych państw rzeczywiście pozwala czytelnikowi poznać ewolucję ustroju państwa kapitalistycznego we wszystkich jego formach, jak też zaznajomić się z podstawowymi systemami prawnymi. Niemniej objęcie rozważaniami ustroju i prawa RFN umacnia jeszcze wątpliwość co do właściwości tytułu książki.

Treść rozdziałów II (państwo i prawo Wielkiej Brytanii) i III (państwo i prawo USA) dzieli się wyraźnie na dwie części. W pierwszej autor przedstawia genezę i ukształtowanie się państwa burżuazyjnego oraz ewolucję jego ustroju i prawa w okresie przedmonopolistycznym, w drugiej zaś zajmuje się ustrojem i prawem okresu imperializmu.

Rozdziały IV (państwo i prawo Francji) i V (państwo i prawo Niemiec) mają bardziej zróżnicowaną systematykę. W rozdziale IV. odrębne paragrafy poświęcone są ustrojowi i prawu Francji w końcu XVIII i XIX w., Komunie Paryskiej, ustrojowi państwowemu III Republiki, II wojnie światowej i powojennemu rozwojowi społeczno-politycznemu, wreszcie konstytucji z 1958 r. i ustrojowi państwowemu V Republiki. W rozdziale V autor dzieli dzieje burżuazyjnej państwowości niemieckiej na trzy okresy (odpowiadają im odrębne paragrafy) — od upadku I Cesarstwa do powstania II Cesarstwa (1806 - 1871), II Cesarstwo (1871 - 1918) i państwo i prawo Niemiec 1919 - 1949. Jak widać, systematyka treści rozdziałów IV i V podporządkowana jest periodyzacji politycznych dziejów Francji i Niemiec ostatnich dwóch stuleci. Kryterium to należy uznać za prawidłowe, eksponuje ono bowiem należycie zmiany formy państwa w łonie tego samego państwa typu kapitalistycznego. Częstotliwość przemian ustrojowych nowożytnej Francji i Niemiec i ich zakres były daleko większe aniżeli Wielkiej Brytanii i USA. Uzasadnia to szczególnie podział treści rozdziałów książki traktującej o ustroju i prawie Francji i Niemiec.

Rozdział VI (państwo i prawo RFN) składa się z dwu paragrafów. Pierwszy dotyczy powstania i rozwoju RFN, drugi zaś — prawa Republiki Federalnej.

We wszystkich rozdziałach pracy, rozważania obejmujące ustrój i prawo okresu imperialistycznego są szczególnie i tym samym obszerniejsze od odnoszących się do okresu przedmonopolistycznego. Przy tym znakomita ich część nie ma charakteru historycznego, a odnosi się do współczesności.

Ponadto autor wyraźnie uprzywilejowuje problematykę ustroju społecznego i politycznego przed prawem sądowym. Nie jest to cecha charakterystyczna wyłącznie książki K. Liwancewa. Niestety, również w polskich podręcznikach pow-

szechnej historii państwa i prawa, prawu sądowemu poświęca się daleko mniej miejsca i uwagi aniżeli problematyce ustrojowej. Niemniej czytelnik jest miejscami zdumiony lakonicznością w potraktowaniu niezwykle istotnych zagadnień prawnych. Tak jest np. z kodyfikacją napoleońską. Kodeksowi Napoleona, sztandarowej kodyfikacji burżuazyjnego prawa cywilnego autor poświęca jedną stronę druku, kodeksowi karnemu z 1810 r. i kodeksowi postępowania karnego z 1818 r. — za ledwie po kilka wierszy (s. 184 - 185). O kodeksie postępowania cywilnego nie wspomina się w ogóle. Jest to tym dziwniejsze, że wywarł on przecież istotny wpływ na treść rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego z 1864 r.

Dobrze prezentuje się formalna strona pracy. Jest ona napisana ładnym językiem, a wykład jest jasny i żywy. Ma na to niewątpliwy wpływ powoływanie w treści pracy licznych nazwisk polityków, mężów stanu, uczonych, tym częściej im nowszych czasów dotyczy. Autor napisał pracę na podstawie bogatej literatury przedmiotu. Wykorzystał prace zarówno autorów radzieckich, jak też oryginalne oraz tłumaczone na język rosyjski prace uczonych zachodnich. Często powołuje klasyków marksizmu-leninizmu. Szkoda, że w pracy nie umieszczono wykazu wykorzystanej literatury naukowej.

Książka K. Liwancewa dzięki przystępności i jasności wykładu, a także zaletom treści spełni niewątpliwie swoje zadanie jako podręcznik. Daje ona czytelnikowi dokładny obraz kształtowania się ustroju politycznego głównych państw burżuazyjnych i jego ewolucji, aż do współczesności. Zawiera też podstawowe informacje o burżuazyjnym prawie. Wydaje się, że mogłaby być polecana również studentom wydziałów nauk politycznych.

ARTUR KOROBOWICZ (Lublin)

Nadieżda Nikołajewna Jefremowa, *Ministierstwo Justicii Rossijskoj Impierii 1802 - 1917 gg.* (Istoriko-prawowoje issledowanie), Moskwa 1983, ss. 149.

W radzieckiej literaturze historyczno-prawnej ciągle niewiele jest prac poświęconych instytucjom ustrojowo-prawnym dziewiętnastowiecznej Rosji. Na brak ten złożył się cały szereg przyczyn różnorodnej natury, ale głównie fakt położenia nacisku w twórczości naukowej na kwestie społeczno-ekonomiczne, traktowanie ich jako decydujący element przemian ustrojowych, przy mniejszym postrzeganiu zjawisk o charakterze polityczno-administracyjnym i prawnym. Nie negując oczywiście wagi badań stosunków ekonomicznych i struktur społecznych przy ujmowaniu przemian w ustroju państwowym, nie sposób nie wskazać na konieczność poszerzania pól badawczych o zagadnienia ówczesnej myśli polityczno-prawnej, kwestie samych instytucji z punktu widzenia formalno-prawnego, elementy porównawcze czy też charakterystykę ludzi i ich oddziaływań przy reformach bądź tworzeniu nowych rozwiązań ustrojowych. W tak już szerszym widzeniu problematykę ustrojową dziewiętnastowiecznej Rosji ujmowali w pracach powstałych w latach sześćdziesiątych A. I. Parusow, A. I. Jemielianowa czy W. B. Wileńskij (ten ostatni zajmował się reformami sądowymi Aleksandra II), a ostatnio N. P. Jeroszkin, P. A. Zajonczkowskij i W. G. Czernucha. Na uwagę w tej mierze zasługują też rozprawy A. N. Troickiego poświęcone procesom politycznym, U. T. Worobiejkowej, B. A. Dubrowiny, S. R. Mułukajewa dotyczące aparatu policyjnego i więziennictwa (obok klasycznego już dzieła M. N. Gierneta, *Istorija carskoj tiurny*, t. I - V, Moskwa 1960 - 1963).